

DAVLAT KORXONALARINI XUSUSIYLASHTIRISHDA MOLIYAVIY NATIJADORLIGINI TA'MINLASH YO'NALISHLARI

Asomidinova Moxigulbonu Oybek qizi

Toshkent Xalqaro Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat korxonalarini xususiylashtirish jarayonida moliyaviy natijadorlikni ta'minlash yo'llari tahlil qilinadi. Xususiylashtirish jarayonlari samaradorligini oshirish, investitsiya muhitini yaxshilash, davlat mulkidan oqilona foydalanish hamda bozor mexanizmlarini kuchaytirish bo'yicha asosiy yo'nalishlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar va milliy qonunchilik asosida taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Xususiylashtirish, davlat korxonalari, moliyaviy natijadorlik, investitsiya, bozor iqtisodiyoti, samaradorlik, boshqaruv.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida rivojlantirish, davlatning iqtisodiyotdagi ulushini qisqartirish va xususiy sektor ulushini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususiylashtirish jarayoni faqat mulk shaklini o'zgartirish emas, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashning muhim vositasi hisoblanadi. Shu sababli, davlat korxonalarini xususiylashtirishda moliyaviy natijadorlikni ta'minlash masalasi dolzarbdir.

Davlat korxonalarini xususiylashtirishda moliyaviy natijadorlikni ta'minlash yo'nalishlari haqida batafsil ma'lumot beraman. Avvalgi javobimda keltirilgan 8 ta asosiy yo'nalishni yanada chuqurroq yoritib, har biriga qo'shimcha tushuntirishlar, misollar va xalqaro tajribalarni qo'shaman. Bu ma'lumotlar xalqaro tashkilotlar (masalan, Jahon banki, OECD, Osiyo rivojlanish banki) tavsiyalari va tadqiqotlariga asoslangan bo'lib, moliyaviy samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

Korxonaning moliyaviy holatini tahlil qilish va tayyorlash:

Xususiylashtirish jarayonini boshlashdan oldin davlat korxonasi (DK) ning moliyaviy holatini to'liq baholash zarur. Bu jarayon korxonaning aktivlari, majburiyatlari, daromadlari va xarajatlari tahlilini o'z ichiga oladi. Masalan, qarzlarni qayta tuzish (restructuring), ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga (masalan, IFRS) moslashtirish orqali korxonani investorlar uchun jozibador qilish mumkin. OECD hisobotiga ko'ra, xususiylashtirishdan oldin korxonani tijoriy kompaniyaga aylantirish va moliyaviy restrukturizatsiya o'tkazish moliyaviy natijadorlikni oshiradi, chunki bu investorlar ishonchini kuchaytiradi va sotuv narxini oshirishi mumkin. Osiyo rivojlanish banki (ADB) tavsiyasiga binoan, bu bosqichda mehnat restrukturizatsiyasi ham muhim □ ishchilarni qisqartirish va kompensatsiya paketlarini taklif qilish orqali moliyaviy

yukni kamaytirish. Misol uchun, Buyuk Britaniyada 1980-yillarda British Telecom xususiylashtirilishidan oldin moliyaviy tahlil va restrukturizatsiya o'tkazilgan, bu natijada korxona samaradorligini oshirgan.

Bozor qiymatini aniqlash va adolatli narxlash:

Korxonaning bozor qiymatini mustaqil baholovchilar (valuators) tomonidan aniqlash va adolatli narx belgilash moliyaviy natijadorlikning asosiy kalitidir. Bu jarayonda aktivlarning real qiymati, bozor tendensiyalari va risklarni hisobga olish kerak. ADB ma'lumotlariga ko'ra, shaffof auksion usullari (transparent auction procedures) orqali narxlash investorlar o'rtasida raqobatni kuchaytiradi va davlat uchun maksimal daromad keltiradi. OECD tajribasiga asoslanib, kitob qurish (book building) usuli katta korxonalarda qo'llaniladi, bu narxni bozor talabiga moslashtirishga yordam beradi. Misol uchun, Italiyada ENEL energiya kompaniyasini xususiylashtirishda mustaqil baholovchilar jalb qilingan, bu natijada adolatli narx va yuqori daromad ta'minlangan. Agar narx noto'g'ri belgilansa, bu korrupsiya xavfini oshirishi va moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

Raqobatbardosh xususiylashtirish jarayonini tashkil etish:

Jarayonni ochiq tenderlar va auksionlar orqali o'tkazish investorlar sonini ko'paytiradi va narxni oshiradi. OECD tavsiyasiga ko'ra, raqobatbardosh savdo (competitive bidding) va shaffof mezonlar (clear bid evaluation criteria) orqali jarayonni tashkil etish zarur, bu siyosiy aralashuvni kamaytiradi va moliyaviy natijadorlikni ta'minlaydi. Jahon banki ma'lumotlariga binoan, raqobatni kuchaytirish uchun bozorni ochish va xususiy sektor bilan hamkorlik (PPP) qo'llaniladi. Misol uchun, Turkiyada xususiylashtirish markazlashtirilgan tizim orqali o'tkazilgan, bu raqobatni oshirib, davlat byudjetiga qo'shimcha daromad keltirgan. Korrupsiyani oldini olish uchun e-procurement vositalari va integritet paktlarini joriy etish tavsiya etiladi.

Investitsion jozibadorlikni oshirish:

Korxonani xususiylashtirishdan oldin operatsion samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va biznes-rejalar ishlab chiqish kerak. Jahon banki tavsiyasiga ko'ra, korporativ boshqaruvni (corporate governance) yaxshilash va raqobatni joriy etish orqali jozibadorlik oshiriladi. ADB ma'lumotlariga binoan, soliq imtiyozlari va sektoriy regulatsiyalarni yumshatish investorlarni jalb qiladi. Misol uchun, Janubiy Koreyada Samsung va Hyundai kabi korxonalar xususiylashtirilgach, xususiy investitsiyalar o'sib, moliyaviy natijadorlik oshgan. Bundan tashqari, xalqaro investorlarni jalb qilish uchun bozor raqobatini kuchaytirish va monopoliyalarni buzish muhim.

Xususiylashtirishdan keyingi monitoring va qo'llab-quvvatlash:

Yangi egalar bilan shartnomalarda investitsiya hajmi, ish o'rinlarini saqlash va samaradorlik ko'rsatkichlarini belgilash zarur. OECD hisobotiga ko'ra, post-privatizatsiya nazorati (monitoring) va shartnomalarni ijro etish korxonaning

moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi. Jahon banki tavsiyasiga binoan, tranzitsion davrda davlat qo'llab-quvvatlashi (masalan, texnik yordam) kerak. Misol uchun, Fransiyada xususiylashtirilgan korxonalarda nazorat tizimi joriy etilgan, bu natijada moliyaviy yo'qotishlarni oldini olgan. Bu yo'nalish korrupsiya va samarasizlikni kamaytirishga yordam beradi.

Normativ-huquqiy bazani mustahkamlash:

Xususiylashtirish qonunlarini takomillashtirish, investorlar huquqlarini himoya qilish va raqobatni ta'minlash uchun huquqiy kafolatlar berish muhim. OECD ma'lumotlariga ko'ra, markazlashtirilgan yoki aralash institutsional modellar va qonuniy bazani mustahkamlash jarayonni shaffof qiladi. ADB tavsiyasiga binoan, mulk huquqi, raqobat va korporativ qonunlarni rivojlantirish zarur. Misol uchun, Germaniyada decentralizatsiyalangan tizim va qattiq huquqiy nazorat xususiylashtirishni muvaffaqiyatli o'tkazishga yordam bergan. Bu yo'nalish moliyaviy risklarni kamaytiradi va investorlar ishonchini oshiradi.

Xalqaro tajriba va ekspertlarni jalb qilish:

Xususiylashtirish bo'yicha muvaffaqiyatli modellarni o'rganish (masalan, Buyuk Britaniya, Fransiya, Turkiya) va xalqaro tashkilotlarni jalb qilish zarur. Jahon banki va OECD tajribasiga ko'ra, xususiy sektor maslahatchilari (financial advisors) ni jalb qilish jarayonni professional darajada tashkil etishga yordam beradi. Misol uchun, Rossiyada Sovet Ittifoqidan keyingi xususiylashtirishda xalqaro ekspertlar jalb qilingan, ammo shaffoflikning yetishmasligi muammolarga olib kelgan. ADB ma'lumotlariga binoan, korrupsiyaga qarshi xalqaro standartlarni qo'llash muhim. Bu yo'nalish moliyaviy natijadorlikni oshirish uchun eng yaxshi amaliyotlarni qo'llashga imkon beradi.

Ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirni hisobga olish:

Xususiylashtirish jarayonida ish o'rinlarini saqlash, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va daromadlarni iqtisodiyotning boshqa sohalarga yo'naltirish kerak. Jahon banki tavsiyasiga ko'ra, xususiylashtirish iqtisodiy o'sish va raqobatni oshiradi, ammo ijtimoiy ta'sirni boshqarish uchun restrukturizatsiya zarur. ADB ma'lumotlariga binoan, mehnat ta'sirini yumshatish uchun kompensatsiya va qayta o'qitish dasturlari taklif qilinadi. Misol uchun, AQShning Vashington shtatida likyor savdosini xususiylashtirish iqtisodiy foyda keltirgan, ammo ijtimoiy muammolarni hal qilish talab etilgan. Bu yo'nalish moliyaviy natijadorlik bilan birga jamiyat farovonligini ta'minlaydi.

Ushbu yo'nalishlarni amalga oshirish orqali xususiylashtirish nafaqat moliyaviy samaradorlikni oshiradi, balki iqtisodiy raqobatni kuchaytiradi va davlat byudjetini mustahkamlaydi.

Xususiylashtirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud:

ayrim korxonalar xususiylashtirilgandan so'ng moliyaviy natijalar kutilgandek bo'lmaydi;

boshqaruv tajribasi yetarli bo'lmagan investorlar korxonani samarali rivojlantira olmaydi;

ayrim sohalarda davlat nazoratining keskin kamayishi strategik xavf tug'dirishi mumkin.

Biroq, tajriba shuni ko'rsatadiki, xususiy sektor korxonalari odatda davlat korxonalariga nisbatan samaraliroq faoliyat yuritadi. Shu bois, xususiylashtirish jarayonida to'g'ri tanlov va aniq moliyaviy shartlar qo'yilishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, davlat korxonalarini xususiylashtirishda moliyaviy natijadorlikni ta'minlash uchun: Savdo jarayonlarini shaffof va raqobatbardosh mexanizmlar orqali amalga oshirish. Investorlar zimmasiga aniq investitsiya kiritish va ishchi o'rinlarini saqlash majburiyatini yuklash. Moliyaviy monitoring tizimini yo'lga qo'yish. Strategik ahamiyatga ega korxonalar bo'yicha davlatning oltin aksiya mexanizmini qo'llash. Xususiylashtirishdan tushgan mablag'larni iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltirish.

Adabiyotlar:

1. Megginson W. L., Netter J. M. From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization. *Journal of Economic Literature*, 2001, 39(2): 321–389.
2. Roland G. *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*. MIT Press, 2000. 696 b.
3. Williamson J. *Privatization: The Lessons of Experience*. World Bank, Washington D.C., 1992.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 oktyabrdagi "Davlat mulkini xususiylashtirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF–6096-son Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 8 aprel kuni qabul qilingan "Xususiylashtirish jarayonlarini jadallashtirish va davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–220-son Qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi. *Davlat mulkini xususiylashtirish bo'yicha ma'lumotnoma*. Toshkent, 2023.
7. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). *Transition Report 2022-23: Business Unusual*. London, 2023.
8. International Monetary Fund (IMF). *Privatization in Transition Economies: Lessons from the First Decade*. Washington D.C., 2000.
9. Yusupov Sh. I. *Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida davlat mulkini xususiylashtirish*. Toshkent: O'zbekiston, 2018.
10. Karimov A. *O'zbekiston iqtisodiyoti va xususiy sektor rivoji*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
11. World Bank. *Privatization in the 21st Century: Recent Experiences of OECD and Developing Economies*. Washington D.C., 2021.
12. Zaxidov B. *O'zbekistonda xususiylashtirish jarayonlari: tahlil va istiqbollar*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
13. OECD. *State-Owned Enterprises and the Principles of Corporate Governance*. Paris: OECD Publishing, 2015.